

Гарбачык М.Р.

(*Брэст, УА «БрДУ імя А.С. Пушкіна»*)

ВЫКАРЫСТАННЕ ЭКСПЕРЫМЕНТАЛЬНЫХ МЕТАДАЎ У ПСІХАЛІНГВІСТЫЦЫ

Псіхалінгвістыка – навука, якая вывучае працэс утварэння маўлення, успрымання і фарміравання маўлення ў іх суаднесенасці з сістэмай мовы. Як вядома, тэрмін “псіхалінгвістыка” увайшоў у навуковы абыход у 1954 годзе пасля выхаду ў ЗША калектыўнай працы пад гэтай назвай (пад рэд. Ч. Огуда і Т. А. Сібеока). У СССР ідэі, блізкія да праблематыкі псіхалінгвістыкі, развіваў Л. С. Выгоцкі. Развіццё ўласна псіхалінгвістыкі пачынаецца з сярэдзіны 1960 гг. Асноўныя пытанні, якія цікавяць псіхалінгвістаў: 1) ці сіметрычна ўладкаваны працэс распазнавання вуснага маўлення і працэс яго параджэння?; 2) чым адрозніваюцца механізмы авалодання роднай мовай ад механізмаў авалодання замежнай мовай?; 3) якія механізмы забяспечваюць працэс чытання?; 4) чаму пры пэўных пашкоджаннях мозга ўзнікаюць тыя ці іншыя дэфекты маўлення?; 5) якую інфармацыю пра асобу гаворачага можна атрымаць, вывучаючы пэўныя аспекты яго маўленчых паводзін?

Спэцыфіка псіхалінгвістыкі ў сістэматычным выкарыстанні эксперыментальных метадаў. Характэрнымі рысамі ўсіх псіхалагічных эксперыментаў з’яўляюцца: 1) зварот непасрэдна да інтуіцыі носьбітаў мовы; 2) вялікая колькасць асоб, якія падпадаюць пад эксперымент; 3) аналіз не асобных моўных адзінак, а выяўленне пэўных адносін паміж імі.

А зараз спынімся на некаторых псіхалінгвістычных метадах і метадыках.

Асацыятыўны эксперымент. Агульная схема: удзельнікам эксперыменту даецца спіс слоў і адзначаецца, што яны павінны адказаць на кожнае слова са спісу першым словам, якое прыйшло на розум асацыяцыяй-рэакцыяй: *сабака – ..., чарніцы – ..., сумаваць – ..., прыгожы – ...*. Рэакцыя можа быць выражана ў выглядзе слова ў любой форме ці цэлым словазлучэннем. Звычайна кожнаму прапануецца 100 слоў і 7–10 хвілін на адказы. Можна вылучыць асобныя разнавіднасці асацыятыўнага эксперыменту: свабодны (калі не ставіцца ніякіх абмежаванняў на рэакцыі); накіраваны (калі прапануецца даць асацыяцыі пэўнага граматычнага ці сінтаксічнага класа); ланцужковы (калі прапануецца рэагаваць на стымул некалькімі асацыяцыямі – напрыклад, даць на працягу 20 секундаў 10 рэакцый). Інтэрпрэтацыі рэакцый-адказаў асацыятыўнага эксперыменту: сінтагматычныя асацыяцыі: *неба – блакітнае, аўтамабіль – едзе, бегчы – хутка* і г.д.; парадыгматычныя асацыяцыі: *стол – крэсла,*

бацька – маці, працаваць – адпачываць і г.д.; асацыяцыі, якія адлюстроўваюць рода-відавья адносіны: *дрэва – дуб, ясьень* і г.д.; фанетычныя рэакцыі: *госць – косць, стол – столь*; клішаваныя рэакцыі: *майстар – залатыя рукі* і г.д.; асабістыя рэакцыі: *сябар – Васіль, кахаць – Вераніку*.

Што даюць вынікі асацыятыўнага эксперыменту для лінгвістыкі?
 1) вырашэнне некаторых праблем сінаніміі (напрыклад, вызначэнне “семантычнай адлегласці” паміж зыходным значэннем), параўн. работа – праца – справа; работа – праца; справа – работа; праца – справа; 2) новыя магчымасці для даследавання семантычнай структуры слова: выяўленне схаваных, неасэнсаваных значэнняў слова і аб’ектыўна існуючых у псіхіцы носьбіта мовы семантычных сувязей слоў. Эксперымент сведчыць пра тое, што носьбіты мовы адчувальны да фаналагічнага і сінтаксічнага ўзроўню слова–стымула. Вывучэнне моўнага малюнку свету паказвае, што асацыятыўнае поле ў кожнага чалавека сваё, якое залежыць ад: а) профілю адукацыі; б) узросту; в) географічных умоў, прафесіі і г.д. Прыналежнасць да адной культуры робіць “цэнтр” асацыятыўнага поля адносна стабільным, а сувязі – рэгулярна паўтаральнымі ў дадзенай мове. Супастаўленне дадзеных асацыятыўнага эксперыменту пры апераванні роднай мовай з дадзенымі такога ж эксперыменту пры выкарыстанні замежнай мовай дазваляе гаварыць, што лексіка-семантычная сістэма роднай і другой, набытай мовы, арганізаваны ў памяці гаворачага пэрсонажу.

Метад семантычнага дыферэнцыялу. Метад колькаснага і якаснага індэксавання значэння пры дапамозе двухполюсных вымярэнняў, на шкале кожнай з якіх маецца градацыя антанімічных прыметнікаў, напрыклад:

а) фактар ацэнкі:

- вясёлы – сумны
- добры – дрэнны
- поўны – пусты
- светлы – цёмны

б) фактар сілы:

- доўгі – кароткі
- вялікі – малы
- моцны – слабы
- складаны – просты

в) фактар актыўнасці:

- цёплы – халодны
- хуткі – павольны
- актыўны – пасіўны

Метад семантычнага дыферэнцыялу дазваляе выяўляць канатацыйныя адценні ў значэнні слоў. Ён выкарыстоўваецца для даследавання

фонасемантыкі, шырока прымяняецца ў псіхалогіі, псіхіятрыі, тэорыі масавай камунікацыі, рэкламе.

Методыка дапаўнення. Сутнасць методыкі – у скажэнні паведамлення і наступным яго прадастаўленні для ўзнаўлення. У тэксце прапускаецца кожнае пятае, шостае, п-нае слова, якое замяняецца прабелам аднолькавай даўжыні. Прапануецца аднавіць тэкст, г. зн. уставіць прапушчаныя словы. Салдат ... апануў ... узяў ... сеў ... і адправіўся у ... .

Метад градуальнага шкаліравання: прапануецца раскласці рад слоў адной семантычнай групы “па парадку”, г. зн. у адпаведнасці з лексіка-семантычнымі варыянтамі слова і інш.

Гарбачык М.Р.

(Брэст, УА «БрДУ імя А.С. Пушкіна»)

ДАСЛЕДАВАННЕ АФАРЫСТЫКІ НА СУЧАСНЫМ ЭТАПЕ

Нягледзячы на вялікую колькасць літаратуры, прысвечанай апісанню афарызмаў [1–6], дадзены жанр слоўна-мастацкай творчасці (малафарматны тып тэксту) да апошняга часу з’яўляецца недастаткова даследаваным і па-новаму актуальным. Застаюцца невырашанымі такія праблемы, як дэфініцыя паняцця, устанаўленне жанравых межаў і відавых асаблівасцей афарызмаў, наменклатура і іерархія іх адрознівальных прыкметаў, класіфікацыя (тыпалогія) афарыстычных выказванняў, іх функцыі ў розных тыпах тэкстаў і, нарэшце, правамернасць абгрунтавання спецыяльнай лінгвістычнай дысцыпліны, якая вывучае афарызмы, і пабудова адпаведнага навукова-тэхнічнага апарата. У XXI ст. змяняецца ацэнка лінгвапрагматычнай ролі афарызмаў, іх лакалізацыя сярод падобных адзінак (маюцца на ўвазе такія ўтварэнні, як крылатыя словы, цытаты, сентэнцыі, прыказкі, клішэ), іх аднясенне да мовы (маўлення) дыскурсу. У цяперашні час створаны прадумовы для фарміравання спецыяльнага раздзела філалагічных даследаванняў, які мог бы называцца «афарызмазнаўствам», «афаралогіяй». У беларускім мовазнаўстве шырока выкарыстоўваецца тэрмін «афарыстыка» (Леванюк А.Я., і інш.).

Для афарызма як літаратурна-мастацкага жанра характэрны наступныя адрозныя прыкметы: 1) глыбіня і арыгінальнасць думкі, у якой праўляецца індывідуальнасць аўтара; 2) абагульненасць сужэння, якое адпавядае глыбіні і праўдзівасці думкі; 3) крайняя сцісласць, якая паглыбляе сэнс афарызма, накіраваная на яго лепшае запамінанне і на павышэнне прагматычнага эфекту ад яго выкарыстання; 4) дакладнасць, адточанасць, выразнасць думкі; у афарызме няма лішніх слоў;